

İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı

Determine the Beginning of Dalâ'il Narratives and Dalâ'il Literature in the First Period Sirah Works

Halil İbrahim Uçar*

Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tokat, Türkiye
MA Student, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of Islamic History of Art, Tokat, Türkiye

halilucarr02@gmail.com | <https://orcid.org/0009-0009-0159-510X>

*Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Hakan Temir

Doç.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tokat, Türkiye
Associate Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of Islamic History of Art, Tokat, Türkiye

h.temir@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-4142-6310>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1439270

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 18.02.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 08.05.2024

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

Cite as / Atıf: Temir, Hakan – Uçar, Halil İbrahim. "İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı". *İstem* 43 (2024), 95-118. <https://doi.org/10.31591/istem.1439270>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."*

İlk Dönem Siyer Eserlerindeki Delâil Anlatıları ve Delâil Edebiyatının Başlangıcı

Öz

Siyer yazıcılığı, belirli dönemlerde toplumların ihtiyaç ve sorunları doğrultusunda, mevcut rivayetlerin siyer yazımına eklenmesi sonucu içerik olarak genişleyen bir uğraş alanıdır. Bu genişleme, siyer yazıcılığında yeni türlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan siyer alt dallarından biri, nübüvvetin ispatını önceleyen ve amaçlayan "Delâil Edebiyatı" olmuştur. Bu tür, sistematik gelişimini 2/8. asrın ikinci yarısında gerçekleştirmiş olsa da delâil kapsamına giren örneklerin daha önceki siyer kitaplarında yer aldığı bilinmektedir; ancak bu türün tam olarak başlangıcı henüz tespit edilememiştir. İlk siyer kaynaklarının tamamı günümüze ulaşmamış olmakla birlikte varlığından bahsedilen bu eserlerin bazıları râvi merkezli taramalar sonucu derlenmiştir. Asıl eserin tamamını yansıtmakta yetersiz kalan bu çalışmalar nedeniyle sonraki kaynaklara yönelmek ihtiyacı hasıl olmuştur. Günümüze ulaşan nüshalar arasında İbn İshâk'ın eserinde delâil türünün ilk örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Ancak İbn İshâk'ın kaleme aldığı nüshaların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Onun rivayetlerini derleyen İbn Hişâm, delâil konusunda daha bütüncül bir anlatım sunmaktadır. Dolayısıyla bu makalede öncelikle her iki müellifin eserlerinde bulunan delâil türü anlatımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat araştırma sırasında bu türe ait çok sayıda örnekle karşılaşıldığından araştırmanın risâlet öncesi dönemle sınırlandırılması gerekmiştir. İrhâsât türü rivayetleri içeren bu aralık, delâil edebiyatının başlangıç ve temel konularından kabul edilir. Bu sınırlandırmanın ardından söz konusu rivayetler kronolojik olarak tasnif edilerek söz konusu eserin belirli bir amaç doğrultusunda mı yoksa siyerin doğal akışına uygun olarak mı toplandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmada rivayet merkezli veri tespiti, analiz yöntemi ve mantık ilkeleri kullanılarak nihai bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Delâil, Nübüvvet, İbn İshâk, İbn Hişâm.

Determine the Beginning of Dalâ'il Narratives and Dalâ'il Literature in the First Period Sirah Works

Abstract

Sirah writing is a field of endeavor that has been expanded in the majority of narrations in terms of content in light of the needs and problems that emerged in societies in certain periods. This expansion has paved the way for the emergence of many new genres in sirah writing. One of the sub-branches of sirah that emerged was the "Dalâ'il Literature" that prioritized and aimed at proving prophethood. Although this genre realized its systematic development in the 2nd/8th century, it is known that examples within the scope of dalâ'il are found in earlier sirah books; however, the exact beginning of this work has not yet been determined. Although not all of the first sirah sources have survived to the present day, some of these works, whose existence is mentioned, were compiled as a result of râvi-centered scans. Due to these studies, which are not sufficient to reflect the whole of the original work, we have to turn to later sources. Among the extant copies, it is possible to encounter the first examples of the dalâ'il genre in Ibn Ishâq's work. However, most of the copies written by Ibn Ishâq have not survived to the present day. Ibn Hishâm, who compiled his narrations, offers a more holistic narrative on the subject of dalâ'il. Therefore, in this article, we first tried to identify the narratives in the works of both authors. However, since many examples of this genre were encountered during the research, it was necessary to limit the research to the pre-prophetic period. This interval, which includes narrations of the İrhâsât type, is considered to be one of the beginning and basic subjects of the literature of dalâ'il. After this limitation, the narrations in question were classified chronologically and it was tried to be understood whether the work in question was for a specific purpose or whether the narrations were collected in accordance with the natural course of sirah. Therefore, the study tried to reach a final conclusion by using the principles of narration-centered data detection, analysis method, and logic.

Keywords: Sirah, Dalâ'il, Prophethood, Ibn Ishâq, Ibn Hishâm.

Giriş

Modern İslam Tarihçilerinin kanaatine göre siyer içerisinde yer alan delâil anlatılarının ana gayesi İslâm Peygamberi'nin şahsında nübüvveti ispat etmektir. Lakin bu türün ortaya çıkışı ve gelişim süreci incelendiğinde, özellikle muhaddisler tarafından kaleme alınan delâil eserlerinin yazılış amacının yalnızca Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat etmekle sınırlı değildir. Müelliflerin bu türdeki eserleri telif etmelerinde, 2/8. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan felsefi düşünce yapıları, İslâm'ın hak din olduğunu ortaya koyma düşüncesi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan peygamberlik iddialarının devam etmesi ve Müslümanlara karşı gayrimüslimlerin yaptıkları eleştiriler etkili olmuştur. Bu nedenlerin yanı sıra İslâm'a tabi olan kimseler, İslâm'ı savunma anlayışlarıyla Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, peygamberlik geleneği, mantıklı açıklamalar ve gerçek peygamberde bulunması gereken özellikleri göz önünde bulundurarak bir savunma metaforuna bürünmüş ve eserler kaleme almışlardır. Özellikle yalnızca peygamberlere has bir durum olarak bilinen mucize ve harikulade olayların anlatımları, bu türde yazılan eserlerde yer alan en önemli unsur olarak göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra bir amaç doğrultusunda ortaya çıkan delâil edebiyatının rivayetlerinin bir kısmının ilk siyer eserlerinde yer aldığı bilinen bir gerçektir. Ancak bunların ne zaman ve hangi niyetlerle eserlere konu edildiği tespit edilmemiştir. Bu netliğin oluşmamasında delâil edebiyatının evveliyatının bir araştırma konusu yapılmayışı ve benzer amaçla ilk siyer eserlerinin incelemeye alınmaması etkili olmuştur.

Delâil edebiyatına dair yazılmış ilk eserler belirli bir amaç ve sistematik çerçevede dahilinde oluşturulmuş ve yazarları tarafından "Â'lâmü'n-nübüvve"¹, "Me'âllimun-nübüvve"², "İsbâtü'n-nübüvve"³ ve "Âyâtü'n-nübüvve" gibi başlıklar verilerek isimlendirilmiştir.⁴ Buna karşın ilk dönem siyer eserlerinin isimlendirilmesinde bu tür genel başlıklandırmalara yer verilmemesi bize delâil rivayetlerinin kullanılış amacına dair bazı ipuçları sunsa da bu yeterli değildir. Henüz delâil literatürünün oluşmadığı bu devrede ilk siyer müellifleri delâili belirten açık ifadeler kullanmamakla birlikte eserlerine hayli delâil rivayeti almıştır. Ancak bu rivayetleri alma nedenleri muhaddislerle aynı amaca matuf bir hamle miydi yahut bu hamle gizliden gizliye bir nübüvvet ispat denemesi miydi, yoksa bu işi siyer için malzeme toplamak için adiyattan olan rivayet tercihinden başka bir şey değil miydi? Açıkçası bu sorular cevaplandırıldığında siyer eserleri içerisindeki delâil rivayetlerinin arka planının aydınlatılabilir. Elbette bunu yapabilmek için ilk siyer müelliflerinin

¹ Elde edilen bilgilerden hareketle "A'lâmü'n-nübüvve" tabirine eserinde ilk defa yer veren müellif İbn İshâk'tır (ö. 151/768). Muhammed bin İshâk İbn İshâk, *es-Sîre*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Daru'l el-Fikir, 1398/1978), 257; Ebû Hâtim er-Râzi, *Alâmu'n-nübüvve*, thk. Sâvi Salah (Tahran: Encümen-i Felsefe-i İnan, 1977).

² Ca'fer es-Subhânî, *Meâlimu'n-nübüvveti fî'l-Kur'âni'l-kerîm* (Beyrût: Dâru'l-advâ, 1984).

³ İbn Rabben et-Taberî, *ed-Dînu ve'd-devletu fî ikbâti nübüvveti'n-nebiyyi aleyhisselâm* (Beyrût: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1982).

⁴ Başlıklandırmalar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", 9/115-117.

yaşadıkları dönem şartları göz önüne alınarak eser, müellif ve çevre kriterleri hesaba katılacaktır. Dolayısıyla çalışmada öncelikle delâil edebiyatının oluşumuna göz atılacak ardından siyerdeki delail rivayetleri dönem şartları içerisinde değerlendirilecektir.

1. Delâil Edebiyatının Ortaya Çıkışı

Nübüvvet kurumunun istismarı üzerine yürütülen faaliyetler Hz. Peygamber'in sağlığında başlamış, vefatından sonra da devam etmiştir. İlerleyen zaman dilimlerinde Emevîler ve Abbâsîler Dönemi'nde de bu faaliyetlerin izleri görülmeğe devam etmiştir. Bu faaliyetler, toplum içinde vuku bularak etkilerini göstermiş, şüpheyne ve karışıklıklara yol açmıştır. Bu durum, Müslümanların savunmacı bir üsluba başvurarak eserlerini telif ettikleri bir döneme doğru ilerlemesine sebebiyet vermiştir.

Peygamberliğin imkânı, gerekliliği ve ispatı üzerine yürütülen tartışmaların temelinde Hz. Peygamber'in peygamberliği hedef alınmaktaydı. Daha sonra bu tartışmalar Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerin iddialarını da kapsayacak şekilde genişledi.⁵ Yöneltilen eleştiriler genel olarak Hz. Peygamber'in mucizelerinin olup olmadığı konusu üzerinden yürütülürken, eleştirilerin temel dayanağı Kur'ân'dan yapılan atıflardı. Hz. Peygamber'e mucize verilmediğini işaret eden âyetlerin referans alınması, eleştirileri güçlü kılmaktaydı.⁶ Oysa Kur'ân'daki âyetler mucizeyi değil, mucizenin inancın aracısı olarak kabul edilmesini reddetmekteydi. Gayrimüslimlerin düşüncesi bu yönde olmasa da İslâm uleması Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'in en önemli mucizesi olarak görür, bu da mucizenin varlığına işaret eder.⁷ Gayrimüslimlerin düşüncesi bu yönde olmasa da İslâm ulemasının Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'in en önemli mucizesi olarak görmeleri, aslında mucizenin varlığına açıkça işaret sayılmıştır.⁸ Ayrıca âyetlerde yer alan mucizeyle ilgili haberler delil olarak değil, muhatabı korkutmak ve uyarmak için gelmiştir.⁹ Müslüman düşünürler de Hz. Peygamber'e yöneltilen eleştirilere çeşitli tasniflere dayanan rivayetlerle cevap vermişlerdir. Bununla birlikte eleştiriler sadece nübüvvet kurumuyla sınırlı kalmamış, yeryüzüne gönderilen nebilerin faziletleriyle yapılan karşılaştırmalarda da yer almıştır. Müslümanların ilmî bir tahkike ve tenkide tabi tutulmadan naklettikleri rivayetler günümüze kadar ulaşmıştır. Diğer dinlerle oluşan münasebetler neticesinde kaleme alınan eserler arasında Müslümanlara karşı

⁵ Ayrıca bk. Galip Türcan, "Kelâmda Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında", *Dini Araştırmalar* 9/25 (01 Haziran 2006), 217-218.

⁶ bk. Âl-i İmrân 9/183; İsrâ 17/59, 90-96.

⁷ İlgili ayetler için bk. Ra'd 13/31; En'am 6/35-37.

⁸ Atilla Yargıcı, "Kur'ân'ın Allah kelâmı Oluşunun Mucize Olması Açısından Önemi", *Katire International Human Studies Journal* 2 (06 Eylül 2016), 241-253.

⁹ İlgili ayet için bk.17/İsrâ 59; Ayrıca geniş bilgi için bk. Hüseyin Maraz, "Mucizenin Teolojik Açından Delil Oluşu ve İlahî Yasalarla İlişkisi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (27 Aralık 2017), 329-336.

yazılanlar da vardır ve bu eserler büyük bir literatür oluşturmuştur.¹⁰

Genel itibarıyla nübüvvet müessesesi ve Hz. Peygamber'in nübüvveti, kelâm ilminin uğraş alanlarından biri olarak bilinmekle birlikte İslâmi ilimlerin birçoğu bu meseleyle yakından ilgilenmiştir.¹¹ Müslüman düşünürler, ileri sürülen iddialara ve yazılan eserlere karşı ilk dönemlerden itibaren hem inanç kitapları içinde hem de nübüvvet kurumunu savunan müstakil eserlerle cevap vermişlerdir. Bunun neticesinde de siyerin bir alt başlığı olan "delâilü'n-nübüvve" veya "alâmü'n-nübüvve" olarak bilinen eserler telif edilmiştir.¹² Erken dönem müellifleri, ilk dönemlerde "alâmâtü'n-nübüvve" başlığıyla eserlerini oluşturmuşken 3/9. asır sonrası müellifler "delâilü'n-nübüvve" tabirini kullanmıştır. 7/13. asır sonrası ise "hasâis" başlığı bu eserler için kullanılan meşhur tabir olmuştur.¹³

Ulema tarafından kaleme alınan delâilü'n-nübüvve çalışmalarında peygamberliği ispat etmek amacıyla muhteva ve içerik bakımından iki farklı yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemlerden birincisi Hz. Peygamber'in hayatından kıssalara yer vererek rivayet metoduyla oluşturulmuş eserlerde kullanılan yöntemdir. Bahsedilen yöntem dahilinde muhaddisler nübüvvetin ispatını mucizeler ve harikulade olayları içeren rivayetlere yer vererek ispat etmeye çalışmaktadırlar. Örneğin beşer bir insan olan Hz. Peygamber'in fesahat ve belagat mucizesi niteliğindeki Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğ etmesi, geçmiş kitaplardan elde edilen haberlerle beklenen peygamber olması, beşikte konuşması, soyunun temizliği, göğsünün yarılması, geleceğe dair verdiği haberlerin gerçekleşmesi, hastaları iyileştirmesi ve cansız varlıklarla sohbet etmesi vb. hissi mucizelerin yer aldığı hadiseler bu yöntemle oluşturulan eserlerin başlıca konuları arasında yer almıştır. İkinci yöntemle oluşturulan eserlerde ise rivayetler yerine temelde akli ve mantıki çıkarımlara yer verilmektedir. Nitekim mütekelim âlimler peygamberlerin ahlakı, yaşantısı, şahsiyeti ve nübüvvetin gerekliliği düşüncesiyle peygamberliğin ispatını yapmak istemişlerdir. Üstelik ikinci yöntemle başvuranlar genel itibarıyla vahiy dışındaki bilgi kaynaklarının mükemmellikten yoksun olduğunu öne sürerek herkesi kapsayabilecek bir açıklamaya ihtiyaç olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁴

Delâilü'n-nübüvve başlığını kullanan ilk müellif, Humeydî nisbesiyle bilinen Abdullah b. Zübeyr el-Mekki'dir (ö. 219/834).¹⁵ Bu konuda bilinen ilk müstakil

¹⁰ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 78-85.

¹¹ Şemsettin Kırış, *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvvesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 4; Hakan Temir, *Beyhakî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 73-74.

¹² Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği* (Ankara: DİB Yayınları, 2006); Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve".

¹³ Kırış, *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvvesi*, 4; Temir, *Beyhakî*, 73-74.

¹⁴ Ebû Mansur el-Matürîdî, *Kitabü't-Tevhid / Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (İSAM Yayınları, 2019), 221; Abdullah Köse, *Delâilü'n-Nübüvve Eserleri* (Marmara Üniversitesi, Thesis, 1989) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)); Ekrem Uysal, *Sistematik Yaklaşımla Kelâm Araştırmaları* (İstanbul: Kelâm Yayınları, 2021), 392; Şüheda Karaburç, *İnanç Bağlamında Nübüvvetin Gerekliliği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 88.

¹⁵ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 79.

eser Abbâsî halifesi Hârunürreşîd (786-809) tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶ Ancak belirli bir amaç doğrultusunda oluşturulan delâil eserlerinin en önemlileri arasında Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) eserleri yer almaktadır.

Kelâm kitapları içerisinde bu konuyla ilgili ilk çalışmalar Mu'tezile âlimleri tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında günümüze ulaşan Câhiz'in (ö. 255/869) *Hücecün-nübüvve*'si sadece akli delillere yer vermesiyle öne çıkarken, bu konuda ilk kez kapsamlı bilgilere Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Kitâbüt-tevhîd* adlı eserinde yer verilmiştir.¹⁷ Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) tarafından kaleme alınan *Tesbîtu Delâilü'n-nübüvve* adlı eserde ise hem akli hem de nakli deliller kullanılmıştır.¹⁸

İslâmî ilimlerin farklı alanlarında başlatılan telif çalışmaları neticesinde oluşturulan ilk eserlerin listesi şöyledir:

- 1- Halife Harun Reşid (ö. 193/809) - *er-Risale*
- 2- Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/816) - *İsbâtü'l-'ilm 'ale'n-nübüvve ve İsbâtü'r-rusûl*
- 3- Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm (ö. 200/816) - *el-Hücce ve'r-rusûl*
- 4- Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) - *İsbâtü'n-nübüvve*
- 5- Bişr b. el-Mu'temir el-Mu'tezilî (ö. 210/826) - *el-Hücce fi isbati'n nübüveti'n-nebi*
- 6- Abdullah b. Zübeyr el-Mekkî (ö. 219/834) - *Delâilü'n-nübüvve*
- 7- Ali b. Rabben et- Taberî (ö. 247/862) - *ed-Dîn ve'd-devle*
- 8- Ebû Zür'a er-Razi (ö. 264/878) - *Delâ'ilü'n-nübüvve*
- 9- Ebû Dâvud es- Sicistanî (ö. 275/889) - *A'lâmü'n-nübüvve*
- 10- Yahyâ b. el-Hüseyn ez-Zeydî (ö. 298/911) - *İsbâtü'n-nübüvve*
- 11- Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/936) - *Delâ'ilü'n-nübüvve*
- 12- Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944) - *Kitâbü't-tevhîd*¹⁹

Netice itibarıyla söz konusu "delâilü'n-nübüvve" geleneğiyle ortaya çıkan eserler, akıl-nakil ve salt nakil-rivayet şeklinde iki gruptan oluşmaktadır. 2/8. asrın

¹⁶ Yasin Ulutaş, "Mucize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (27 Aralık 2017), 588.

¹⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevdîd*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 25.

¹⁸ Ebü'l-Hasen Kadî Abdülcabbâr, *Tesbîtu delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdülkerim Osmân (Beyrût: Dâru'l-Arabiyye, ts.), 5-40.

¹⁹ Delâil eserleri için ayrıca bk. Köse, *Delâilü'n-Nübüvve Eserleri*, 27-105; Ulutaş, "Mucize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları", 586-600; Yusuf Ziya Keskin, "Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri", *İslâm ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* I (2019), 365-366.

ikinci yarısından itibaren “delâil” literatüründeki artış alana duyulan merakla dair fikir verir. Delâil edebiyatı her ne kadar bu dönemde yoğunlaşmış olsa da bu işin bir arka planı ve evveliyatı vardır. Bu evveliyat, siyer eserlerinde bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

2. İlk Siyer Kaynaklarındaki Delâil Rivayetleri

Yaklaşık altmış üç yıllık bir ömür süren Hz. Peygamber, ahlaki ve yaşantısıyla derin izler bırakmıştır. İnsanlığa yeni bakış açıları sunan bu etkisi vefatından sonra da devam etmiş ve yeni Müslüman olanlar, ona dair bilgileri merak edip öğrenmek istemişlerdir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in örnek kişiliğinin yanı sıra ona uyulması gerektiğine dair çağrılarda bulunan âyetlerin teşviki; Müslümanları Hz. Peygamber’in hayatından, sözlerinden, vasıflarından ve fiillerinden bilgiler toplamaya yöneltmiştir. Toplanan bu bilgiler ışığında eserler kaleme alınmıştır.²⁰ Özellikle hicret yurdu olan Medine şehri, bu bilgilerin derlenmesinde önemli bir yere sahiptir; çünkü risaletin büyük bir kısmı bu şehirde yaşanmıştır. İlk zamanlarda Hz. Peygamber’in hayatına dair elde edilen bilgilerde türlerine göre ciddi bir ayırım yapılmamıştır. İlerleyen dönemlerde ise türler; hadis ve siyer başta olmak üzere sınırlarını çizerek belirginleşmeye başlamıştır.

Siyer alanında telif edilen ilk eserler, siyer²¹ veya meğâzî²² başlığıyla tasnif edilmiştir. İlk zamanlarda genellikle savaşların yoğunluğu sebebiyle eserlerde daha çok savaşlar konu edilmiştir.²³ İlk dönem müelliflerinin eserlerinde yer alan rivayetler, diğer dönemlere yol gösterip kaynaklık etmiştir. Siyer yazarlarının eserlerinde yer verdikleri delâil rivayetlerinin oluşum süreci de aslında burada söylenenleri destekler mahiyettedir. Biz, bu kısımda ilk siyer eserlerinde yer alan delâil rivayetlerinin bu dönemlerde bilinip bilinmediğine ve eserlerde yer alıp almadığına bakmaya çalışırken aktarılan rivayetlerin sıhhati üzerinde durmayacağız.

Kâ'b el-Âhbâr (ö. 32/652-53 [?]), Abdullah b. Selâm ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/733) ilk dönemlerde geçmiş ümmet ve peygamberlere ait haberlerin aktarılmasında yetkin kişiler olarak bilinmekteydi. Ehl-i kitap bilgisiyle şöhret kazanan bu isimlerin Hz. Peygamber’in risaletine delil olabilecek rivayetlere yer vermeleri, bilgilerin toplum içinde bilinirliği açısından önem arz etmektedir.²⁴

²⁰ Müslüman tarihçiler eserlerinde yer alan siyer rivayetlerini çeviri hareketlerinden çok uzun bir zaman önce toplamaya başlamışlardır. Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 70.

²¹ Siyer Hz. Peygamber’in hayatını etraflıca ele alan eserlere verilen isimdir. Kelimenin kullanımı için ayrıca bk. Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 4/389-390, 10/221.

²² Erken dönem siyer yazımında Siyer kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan meğâzî, zamanla Hz. Peygamber’in gazve ve seriyelerinin konu edindiği eserlere verilen isim şeklinde anlam daralması yaşamıştır. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/124.

²³ İlk dönemlerde ileri gelen şahsiyetler, sahâbe çocukları olan kimselere gelerek Hz. Peygamber zamanında yapılan savaşlara dair bilgileri öğrenmeye çalışırlardı. Mustafa Zeki Terzi, *İlk Siyer-Meğâzî Yazarları ve Eserleri* (Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi, 1990), 30.

²⁴ Ebu Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 6/97; Josef Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, çev. Ramazan Altınay -

Siyer ilminin teşekkül döneminde yaşayan Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), yaptığı tedvin faaliyetleriyle Hz. Peygamber'in hayatına dair aktarılan bilgilerin sonraki nesillere aktarılmasında önemli rol almıştır.²⁵ 1/7. asrın sonlarında yaşamış birisi olarak Urve b. Zübeyr'in özellikle siyer alanında verdiği rivayetler oldukça kıymetlidir. Hz. Peygamber'e dair az da olsa delâil rivayetlerinin onun kanalıyla nakledilmesi, bu literatürün sağlamlığına ve delâil rivayetlerin ilk dönemlerden itibaren toplum tarafından bilindiğine işarettir.²⁶

İbn İshâk'ın (ö. 151/768) hocaları arasında yer alan ve onun en güvendiği isimlerden biri olan Medineli müellif Âsım b. Ömer b. Katâde (ö. 120/738), babasından aldığı hadisleri öğrencilerine nakletmiştir. Âsım'ın siyer ve meğâziye dair günümüze ulaşmayan bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Sa'd ve Taberî gibi alimler onun kanalıyla gelen hadisleri rivayet etmişlerdir. Gazve ve seriyyelerle ilgili geniş bilgilere sahip olan Âsım,²⁷ delâil konusunda da boş durmamıştır. Ehl-i kitabın yakında zuhur edecek bir peygamberle Medine'de yaşayan Arapları korkuttuklarına dair bir gaybî meseleyi ve nübüvvet mührüyle ilgili haberleri aktarmasıyla bilinir.²⁸

Medine tarih ekolünün kurucusu sayılan İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742), siyer yazıcılığının dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Ona nispet edilen *el-Meğâzi* adlı eseri bütün olarak değilse de çeşitli eserlerde yer alan rivayetleri sayesinde parçalar halinde günümüze ulaşmıştır.²⁹ Siyer anlatımlarında ana çatıyı oluşturup kendisinden sonrakilerin izleyeceği yolun sınırlarını çizen Zührî, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk ve Mâ'mer b. Râşid gibi İslâm tarihi yazarlarının hocası olması vesilesiyle siyer ilminde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgileri aktarmasıyla bilgilerin kaybolmasının önüne geçen Zührî'nin risâlet öncesi delil niteliğindeki rivayetleri aktardığı da bilinmektedir.³⁰ Zührî'nin rivayetleri ise şöyle sıralanabilir:

No	Zührî'nin Eserinde Yer Alan Risâlet Öncesi Delâil Rivayetleri	Rivayetlerdeki Delâil Bilgisi
1	Abdullah'ın alındaki nur	Abdullah, Kureyşli kadın topluluğunun olduğu bir yerdeyken kadınlardan birisi ayağa kalktı ve alında

→

Ramazan Özmen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 30-31; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 123-142; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İsar Yayınları, 1998), 23.

²⁵ Fikret Özçelik, *Urve b. ez-Zübeyr ve Hadîs İlmindeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 71; İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/183-185.

²⁶ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 163-168.

²⁷ Mustafa Zeki Terzi, "Âsım b. Ömer b. Katâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/479.

²⁸ Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 180-186.

²⁹ Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013); Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 207.

³⁰ Firdevs Yıldız, *İbn Şihâb ez-Zührî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 152-177; Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal* 4/3 (01 Haziran 2007), 132; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 230.

		nur bulunan bu genç ile kim evlenmek ister diye etrafındakilere seslendi.
2	Hz. Peygamber'in doğumu esnasında başı göğe doğru dönük bir şekilde dünyaya gelmesi	Âmine, Hz. Peygamber'in elleri üzerine kapanmış ve başını da göğe doğru kaldırmış bir şekilde dünyaya geldiğini Halime'ye anlattı.
3	Hz. Peygamber'in doğumu esnasında Şam saraylarının aydınlanması	Âmine, Hz. Peygamber'in doğumu esnasında ondan bir nurun çıkıp Şam saraylarını aydınlattığını gördüğünü Halime'ye anlattı.
4	Hz. Peygamber'in sütannesinin yanındayken onu fark eden kâhin ile ilgili hadise	Ukaz panayırı esnasında Hz. Peygamber'i gören bir kâhinin gelecekte büyük bir kimse olacağını anlamasıyla kâhin, onun öldürülmesini istedi.
5	Şakk-ı sadır	Hz. Peygamber, sütanesi Halime'nin yanında bulunduğu bir dönemde sütkardeşlerinin annelerine gelerek bir grup insanın Hz. Peygamber'in karnını yardıklarını haberini verdi.
6	Abdullmuttalib'in Hz. Peygamber'in gelecekte büyük bir kimse olacağını söylemesi	Hz. Peygamber, dedesinin minderi üzerinde oyun oynarken ona kızan kimselere Abdullmuttalib, ondan övgülerle bahsetti.
7	Ebû Tâlib ile ticareti esnasında gerçekleşen hadise	Hz. Peygamber Ebû Tâlib ile ticarete çıktığı bir dönemde Yahudi bir kimse onlara sorular sordu ve bu çocuğu ticaret güzergâhları olan Şam'a götürmemesini, yoksa orada onu öldürülebileceklerini söyledi.
8	Hz. Peygamber'in Hacerülesved'i yerleştirmesi	Kâbe'nin tamiri esnasında beyaz çizgili cübbe üzerine konulan Hacerülesved'i Hz. Peygamber yerine yerleştirdi.
9	Hz. Peygamber'e el-Emin nisbesi verilmesi	Kureyşliler ona güvenmelerinden ve dürüst oluşundan dolayı Hz. Peygamber'i el-Emin diye isimlendirdi.
10	Kureyşlilerin Hz. Peygamber'den bereket duası almaları	Kureyşliler satın almış oldukları kurbanlıkları boğazlamadan önce Hz. Peygamber'e götürerek ondan bereket duası aldı.
11	Hz. Peygamber'in sadık rüyaları	Hz. Peygamber'e risâlet görevi verilmeden önce gördüğü sadık rüyaların aynen gerçekleşmesi ³¹

Tablo 1: Zührî'nin el-Meğâzi Adlı Eserinde Yer Alan Risâlet Öncesi Delâil Rivayetlerinin Kronolojik Sıralaması

Süheyl Zekkâr tarafından neşredilen *el-Meğâzi*'de³² yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in risâlet öncesi delâil rivayetlerine dair on bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin beş tanesi olağanüstü hâdiselerin anlatıldığı irhâsât haberlerinden oluşmakta, geriye kalan altı rivayet ise Hz. Peygamber'in toplumdaki konumu ve onun gelecekte büyük bir kimse olacağından haber veren rivayetlerden oluşmaktadır.

Günümüze ulaşmış ilk yazılı hadis metinlerinden olan Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) *es-Sahîfetü's-sahîha* adlı eserinde müellif, geçmiş ümmetler ve peygamberlere dair bazı hadiseler yer vermiştir.³³ 139 (138 yahut 136) hadis rivayet eden muhaddisin, Hz. Peygamber'in salih rüyaları, Mi'raç hadisesi ve Hz. Peygamber'in geleceğine dair delâil türünden en az beş rivayet bulunmaktadır. Hem-

³¹ Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzi*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 28-33.

³² İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzi*, 10.

³³ Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî, *es-Sahîfetü's-sahîha*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 28.

mâm'ın kaydettiği bu delâil rivayetleri, Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserinde "Nübüvvet Alametleri" başlığı altında yer almıştır.³⁴

Delâil rivayetlerine yer veren bir diğer kişi tâbiîn neslinin önemli âlimlerinden Abdullah b. Ebûbekir b. Hazm'dır (ö. 135/753). O, Medine'de ilim sahibi bir aileye mensuptu. İlk eğitimi babasından alan Abdullah, ondan hadis, fıkıh, siyer ve meğâzîye dair bilgiler öğrendi. Daha sonra ashabın ileri gelenlerinden Enes b. Mâlik, Abbâd b. Temîm, Urve b. Zübeyr gibi sahâbî âlimlerinin ilim halkasına katıldı. İlmî yetkinliğe ulaştıktan sonra dersler okutmaya başlayan Abdullah, birçok talebe yetiştirdi. En meşhur talebelerinden biri, İslâm tarihi ve siyer alanında yetkin isimlerden biri olan İbn İshâk'tır. Bunun dışında İbn Hişâm, İbn Sa'd, Belâzürî, Taberî, İbn Seyyidünnâs ve İbn Kesîr gibi müellifler de Abdullah b. Ebûbekir'den nakilde bulunmuştur.³⁵ İlk bakışta sadece bir meğâzî müellifi olarak görülen Abdullah b. Ebûbekir'in rivayetleri incelendiğinde, aslında onun sadece meğâzî alanında çalışmalar yapmadığı, bunun dışında Cahiliye Dönemi'ne dair bilgileri, Hz. Peygamber'in doğumu, çocukluğu ve gençliği, Hz. Peygamber'e gelen elçiler, onun gönderdiği mektuplar, peygamberlik öncesi ve sonrası olan mucizevi olaylarla ilgili bilgiler aktardığı görülmektedir. Mucize konusunda râvilerden aldığı bilgileri aktarmanın yanında, toplumun içinde dilden dile dolaşan Hz. Peygamber'in mucizevi ve doğaüstü olaylarını da rivayet olarak eserlerine eklemiştir. Bunun nedeni, toplumun içinde çokça zikredilen bir bilginin gerçek hayatta az veya çok mutlaka bir karşılığının olduğunu düşünmesinden kaynaklanmış olmalıdır.³⁶

Hiz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına dair bilgileri kaydeden müelliflerden biri de günümüze kitabı ulaşmayan *Kitabü'l-meğâzî* adlı eserin yazarı Mûsâ b. Ukbe'dir (ö. 141/759). Eserinin günümüze ulaşmamasının nedeni, kendisinin saraya mensup olmaması ve dolayısıyla eserinin kütüphanelerde bulunmaması olarak düşünülmektedir.³⁷ Ancak biz onun kaydettiği rivayetlere, sonraki dönemlerde kaleme alınmış eserlerde onun kitabına yapılan atıflarla ulaşabilmekteyiz.³⁸ Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetlerine yer veren eserlerde onun delâil türü rivayetler aktardığı görülmektedir. O, Hz. Peygamber'in gayba dair verdiği bilgiler, nübüvvet mührü, hastaları iyileştirmesi vb. en az beş rivayet kaydetmiştir.³⁹

³⁴ Ahmad Sanusi Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature: An Emblem of Interreligious Dialogue in Early Islam", (01 Ocak 2018), 102; Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm İbn Münebbih*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 70-92.

³⁵ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Ebû Bekir. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1988), 1/95.

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/71; Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, 125; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 25; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 194-196.

³⁷ Şaban Öz, "Mûsâ b. Ukbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2019), 2/321-322.

³⁸ Eserde yer alan rivayetler için ayrıca bk. Mahmut Olgaç - Nuh Arslantaş, "Kitâb Al-Maghâzî Attributed to Mûsâ b. 'Uqba", *Tarih Dergisi* 67 (11 Temmuz 2018), 5-11.

³⁹ Mahmut Olgaç, *Musa b. Ukbe'nin (V. 141/758) Siyer'e İlişkin Rivayetlerinin Değerlendirilmesi: Hz. Muhammed'in nübüvvetine kadar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 23; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 260.

Döneminin âlimi ve hadis hâfızı olarak bilinen Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), İbn Şihâb ez-Zührî ve Hemmâm b. Münebbih'in öğrencilerindendi.⁴⁰ Ma'mer'in kaleme aldığı *Kitâbü'l-Meğâzî ve el-câmi*⁴¹ adlı eserlerinde yer verdiği bilgilerle siyer ve meğâzî ilmine büyük katkılar sağlamış ve daha sonra gelen müelliflere kaynaklık etmiştir. Ma'mer, *el-Câmi* adlı eserinde Hz. Peygamber'in peygamberliğine işaret olan rivayetlere "en-Nübüvve" adlı bir başlık açarak yer vermiş ve rivayetleri sıralamıştır. Bu rivayetler Hz. Peygamber'in doğumunda meydana gelen olaylar, peygamberlik mührünün fiziksel işareti, dalın kılıca dönüşmesi, susuzluk çekenlere Hz. Peygamber'in mucizesiyle su ihtiyacının karşılanması ve gayba dair verilen bilgilerden oluşmaktadır.⁴²

Sonuç olarak ilk dönemlerden itibaren siyer yazarları delâil rivayetlerine eserlerinde yer vermiştir. Günümüze ulaşmayan bazı eserlerde yer alan bu rivayetler, sonraki dönemlerde kaleme alınan eserler aracılığıyla nakledilmiştir. Dolayısıyla ilk dönemlerden itibaren delâil mahiyetindeki rivayetlerin en azından eserlerde yer aldığı bilinmektedir. Ancak ilk dönemlerde Hz. Peygamber'in peygamberlik delili niteliğindeki bilgilerin özellikle sahâbe tarafından bizzat görülmüş olması ve bu bilgilerin halk arasındaki yaygınlığı, bu rivayetlerin kaleme alınan ilk eserlerde çok az yer almasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Medine döneminde pek çok savaşın meydana gelmiş olması ilk eserlerde Hz. Peygamber'in savaşlarına daha çok önem verilip diğer konuların arka planda kalmasına yol açmıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte onun hayatına duyulan derin manevi duyguyla birlikte arka planda kalmış rivayetler eserlerde yer almaya başlamıştır. Bu arada yukarıda isimlerini zikrettiğimiz müelliflerin birçoğunun Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgilerin çok fazla bilindiği bir bölge olan Medine'de yaşamış ve orada ilim tahsil etmiş olmaları, delâil türü rivayetleri derlemelerinde önemli rol oynamıştır.

3. İbn İshâk ve Sonrası Eserlerde Delâil Anlatımları

Sahâbe neslinin son dönemlerinde yaşayan ve tâbiîn neslinin öncülerinden olarak bilinen İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk* adlı eserin müellifidir. Onun yazmış olduğu bu eser oldukça ilgi gören kaynaklardan biri olmuştur. Ayrıca onun kitabında yer alan irhâsâta dayalı nübüvvetin delili niteliğindeki rivayetler, günümüzde ulaşılabildiğimiz irhâsât haberlerinin yer verildiği ve "a'lamü'n-nübüvve" alt başlığını taşıyan bölümlere yer veren ilk eserlerden biri olması hasebiyle araştırmamızın amacına uygun olarak bazı fikirler edinmemize yardımcı olmaktadır.

Yüz on dört kişiden istifade ederek eserini oluşturan İbn İshâk,⁴³ bu eseri

⁴⁰ İbrahim Hatipoğlu, "Ma'mer b. Râşid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/552-554.

⁴¹ bk. M. Yaşar Kandemir, "Câmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1993, ts.), 7/94.

⁴² Azmi, "The Development of Dalail Nubuwwa Literature", 103-105; Yıldırım, *Ma'Mer b. Râşid*, 62; Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 383.

⁴³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 27.

Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur'un isteği üzerine kaleme almıştır.⁴⁴ Onun bu eseri, en az elli râvi tarafından nakledilmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Fakat Muhammed Hamîdullah ve Süheyl Zekkâr tarafından yapılan neşirlerle Hz. Peygamber'in nesebiyle başlayıp biset öncesi, bi'set sonrası, Bedir ve Sevîk Gazvelerini anlatan bölümleri günümüze kadar gelmiştir.⁴⁵ Eserin büyük bir kısmı eksik olsa da bir bütün olarak siyer sahasında bizlere ulaşan ilk eser olma hüviyetini taşımaktadır.⁴⁶ Ayrıca *es-Sire*'de yer alan bilgilerin birçoğu zamanla kaybolmuşsa da bu eserde yer alan bilgiler İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebevviyye*'si aracılığıyla günümüze ulaşmıştır.⁴⁷

Türünün kalıcı örnekleri sayılan bu iki çalışmanın, dönem ve sınır itibarıyla 8. asrın ürünleri oldukları açıktır. Dolayısıyla her iki müellifin kaydettiği nübüvvet öncesi delâil rivayetlerine bakmadan önce yaşadıkları dönem şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir.

4. Siyerin Telif Dönemi Şartları

4.1. Siyasi ve Kültürel Ortam

İslâm devletleri; ilk dönemden itibaren Hicaz bölgesinden kuzeye, daha sonra ise doğu ve batı yönlü olmak üzere sınırlarını genişletmiştir.⁴⁸ Diğer taraftan Asya'da Budistler ve Hindular, Kuzey Afrika'daki Animistler, İran'da Zerdüşter, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Hristiyanların ve Yahudilerin yaşadığı bölgeler Müslüman devletin sınırlarına girmiştir. Böylelikle Müslüman devletler, Atlantik'ten Hindistan'a, Çin'in sınırlarından Endülüs'e uzanan bu geniş coğrafyada birçok farklı millete ve dini inanışa sahip olan gruplara ev sahipliği yapmaya başlamıştır.⁴⁹

1/7. Asırda, fetih hareketlerinin beraberinde, farklı inanışa ve düşünceye sahip birçok kimse aynı topraklarda yaşamaya başlayınca bazı sorunlar baş göstermiştir. Özellikle Emevîler ve Abbâsîler döneminde yöneticilerin siyasî politikaları, idarî alandaki aksaklıklar ve farklı inançtan kimselerin beraberinde getirdikleri sorunlar toplumda birtakım problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hilafetin saltanata dönüşmesi ve yetkin olmayan idarecilerin iş başına geçmesi devleti oldukça zayıflatmıştır.⁵⁰ Ayrıca uygulanan politikalar doğrultusunda devlet kademelerine yerleştirilen Hristiyanlar nedeniyle devlet sırrı kavramının az da olsa

⁴⁴ Halife Mansur, Hire bölgesinde yanına gelen İbn İshâk'tan bir tarih kitabı yazmasını istedi. Bunun üzerine müellif, Hz. Âdem'den başlayıp yaşadıkları döneme kadarki olayları kapsayan eserini telif etti. Mithat Eser, *İbn İshâk* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 38.

⁴⁵ Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96.

⁴⁶ Horovitz, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, 164-167.

⁴⁷ Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/71-73.

⁴⁸ Louis Gardet - Georges Anawati, *İslâm Teolojisine Giriş*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 58.

⁴⁹ Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, 27.

⁵⁰ Emevîler Dönemi'nde velayet tayini ile iktidara gelen ilk kişi Yezîd b. Muaviye'dir. İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih* (Beyrût: Dâru Sadır, 1979), 3/503-513.

zedelenmesi bu çok kültürlü etkileşime dayandırılmıştır.⁵¹

Hristiyanların Müslüman toplum içinde etkin olmasının nedenleri şunlardır:

*Geniş nüfuza sahip olmaları

*Teknik ve askerî açıdan gelişmiş olmaları

*Müslümanların fetih yaptığı bölgelerde Hristiyanların yaşamış olması

Emevîler Dönemi'nde başkentin Şam'a taşınmasının ardından Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkilerde önemli gelişmeler yaşandı. İç ve dış siyasette kurulan bu ilişkiler zamanla İslâm tarihinin dönüm noktalarını oluşturdu.⁵²

Devletin sınır komşuları olan Bizanslılar, Endülüs Hristiyanları, Franklar ve Berberi topluluklar, Hristiyanlarla ilişkilerin artmasına neden olan önemli faktörlerdi. Bu ilişkiler, sonraki dönemlerde meydana gelen olayları etkiledi.⁵³ Ayrıca, farklı milletlerle sürekli birliktelik, Müslümanların hem teknik hem de ahlaki açıdan etkilenmesine yol açtı.⁵⁴ Teknik gelişmeler Müslüman devletinin gücünü artırır da ahlaki etkileşim, Emevî Devleti'nin yıkılmasına sebep oldu.⁵⁵

Abbâsîler Dönemi'nde Hristiyanlarla ilişkilerde Hârûnnürreşîd (ö. 193/809) zamanına kadar askerî harekâtların dışında genel olarak bir durgunluğun yaşandığı görülmektedir. Abbâsî Devleti'nin ilk halifesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın (ö. 136/754) kısa süren hilafeti, iç sorunların giderilmesi adına bir dizi ıslah faaliyetiyle geçmiştir.⁵⁶ Nitekim Emevî Devleti'nin yıkılışına sebep olan önemli hâdiselerden biri, Şii ve Hâricî isyanları olup bu isyanların izleri Abbâsî Devleti'nde de görülmüştür.⁵⁷ Devletin kuruluş sürecinde yaşanan iç problemler bu durgunluğun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁵⁸

Ebû Ca'fer el-Mansur (ö. 158/775) döneminde devlete karşı isyanlar yaşanmış olmakla birlikte Hristiyanlarla fidye anlaşması sonucu ilişkiler yeniden canlanmış, hicretin 146. yılına kadar Bizans'la savaş yapılmamıştır.⁵⁹ Bunun dışında Bizans'ın bazı elçileriyle birtakım kurallara uyulması şartıyla çeşitli diyaloglara

⁵¹ Mücahit Yüksel, "Emevîler Dönemindeki İslâm Toplumuna Hristiyanların Etkileri", *İstem* 27 (22 Aralık 2016), 101.

⁵² Robert Matran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, çev. İsmail Kayaoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.), 103.

⁵³ Abdullah Rıdvan Gökbek, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'an Çalışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 16.

⁵⁴ Emevîler Dönemi'ndeki Hristiyanlar ile yaşanan etkileşimlerin başkentin Şam'a taşınmasıyla arttığını görebiliriz. Bu etkileşimler ise idarî, askerî, iktisadî, ilmî-kültürel ve sanatsal ile sosyo-kültürel ve dinî alanlardaki ilişkiler şeklinde gösterebiliriz. Gökbek, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'an Çalışmaları*, 18.

⁵⁵ Gökbek, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'an Çalışmaları*, 18.

⁵⁶ Bk. Ahmed b. Yahyâ Belâzurî, *Fütuhu'l-büldan*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ - Ömer Enis et-Tabbâ (Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987), 262-263.

⁵⁷ İsmail Yiğit - Engin Beksaç, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/87-104.

⁵⁸ Gökbek, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'an Çalışmaları*, 18.

⁵⁹ Bizans'a karşı savaşların durgunluğunda Halife Mansur'un Abdullah b. Hasan'ın iki oğluyla girmiş olduğu mücadele etkili olmuştur. İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 5/488.

girilmesi bu dönemde başlamış ve bazı konularda fikir alışverişlerinde bulunulmuştur.⁶⁰ Ayrıca Halife Mansur tarafından başkent Şam'dan Bağdat'a taşınmış, bundan dolayı otorite merkezi Suriye'den Irak'a kaymıştır.⁶¹

4.2. Bâtînî Hareketler

Hz. Peygamber'in vahyi tebliğ etmesiyle birlikte vahye inanmayan ve nübüvvet müessesesine karşı olan çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır.⁶² Felsefi diyaloglar ve tercüme faaliyetleriyle ortaya çıkan bâtînî gruplar, ilk olarak tevil yöntemiyle İslâm'ın hükümlerini değiştirmeye çalıştılar. Daha sonra peygamberlerin çelişkili ifadeler kullandıklarını iddia ederek yönlerini nübüvvet müessesesine çevirdiler. Bunun yanı sıra bu gruplar, peygamberlerin insanları aldatan yalancı ve kurnaz kimseler olduklarını bile öne sürdüler.⁶³ Yaptıkları eleştirilerle Müslümanların tepkilerini üzerine çeken bâtînî düşünce yapıları, nübüvveti kabul ettiklerini öne sürerek bu kez de peygamberlerin hissî mucizelerine itirazlar getirdiler. Böylelikle Hz. Peygamber'e karşı duyulan sevgi ve muhabbete şüphe karıştırmak istediler. Müslüman tebaadan korunma amacıyla kimliklerini gizleyen Bâtînîler, Şîî ve imâmet perdesi arkasına sığınarak faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürdüler.⁶⁴

Müslüman devletlerinde otoritenin güçlü olduğu yerlerde gizli, otoritenin hissedilmediği uzak noktalarda ise açık bir şekilde İslâm'ı ve Hz. Peygamber'i hedef alan mülhîdî ve bâtînî hareketlerin faaliyetlerine karşı Müslüman düşünürlerin nübüvveti tasdik eden delilleri ortaya koyması kaçınılmaz hale gelmiştir.⁶⁵ Hicri ikinci asrın ikinci yarısında zındıklıkla mücadele en üst seviyeye ulaşmış, özellikle Abbâsî Dönemi'nde kelâmcılar, mühlidlere reddiyeler yazmakla görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra onları takip ve yargılama konusunda "sahibu'z-zenâdika" olarak anılan yetkililer tayin edilmiş ve görüşlerinden dönmeyenler cezalandırılmıştır.⁶⁶

4.3. Ehl-i Kitap Faaliyetleri

Müslümanların Ehl-i Kitap kimselerle ilk dönemlerde iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Bu ilişkiler, Hz. Peygamber'in vefatına yakın dönemde Ehl-i Ki-

⁶⁰ İbnü'l-Ferra, *Rusulü'l-müluk: ve men yasluhü'r-risâle ve's-sefare*, thk. Selâhaddin el-Müneccid (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid, 1972), 75.

⁶¹ Casim Avcı, *İslâm - Bizans İlişkileri (610-847)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 88.

⁶² Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve"; Kadı Abdülcabbâr, *Tesbitü Delâilü'n-Nübüvve* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017); Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 37.

⁶³ Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, 44.

⁶⁴ İlhan Avni, "Bâtîniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/190-194; İlhan Kutluer, "İlhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/93-96; Hamdi Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 89; Ebû'l-Muzaffer İmâdüddîn İsferyâynî, *et-Tebşîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırkatî'n-nâciye ani'l-frakî'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hut (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 85-86.

⁶⁵ Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*, 90.

⁶⁶ bk. Eyyüp Tanrıverdi, "Abbâsîlerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî'nin Zındıklık Mücadelesi", *İSTEM* 12 (01 Aralık 2008), 109-111; Kutluer, "İlhâd", 22/93-96.

tap kimseler üzerine yapılan fetih faaliyetleriyle sekteye uğramıştır. Sınır topraklarını tehdit eden Müslümanlar karşısında Ehl-i Kitap kimseler hem Müslümanların İslâm'a davetlerini reddetmiş hem de onlara karşı sert eleştirilerde bulunmuşlardır.⁶⁷ Bu eleştiriler Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde diyaloglarla başlarken Emevîler Dönemi'nde mektuplaşmayla devam etmiş, Abbâsîler Dönemi'nde ise müstakil reddiye türü eser yazımıyla ciddi boyutlara ulaşmıştır.⁶⁸

İlk dönemlerde fethedilen bölgelerdeki Hristiyanların ileri gelenleri 1/7. asırda bazı reddiye risâleleri kaleme almışlarsa da bu risâlelerde yer alan tepkiler pek olumsuz değildir.⁶⁹ Fakat İslâm'a karşı olan düşünce tarzı ile reddiyeler ilk olarak Patrik Yuhanna'nın (ö. 749) bilinen ilk Müslüman-Hristiyan diyaloguyla başlamıştır.⁷⁰ Daha sonra sırasıyla Bizans İmparatoru III. Leon (ö. 741),⁷¹ Yuhannâ ed-Dimeşkî (ö. 749),⁷² C. I. Timothy (ö. 823), Theodor Ebû Kurra (ö.825)⁷³ ve Râita et-Tikritî (ö. 832)⁷⁴ takip etmiştir.⁷⁵ Hristiyan reddiye geleneğinin fikirlerine göre Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği vahiy; Nastûrî, Yâkubî veya Aryusçu ekollerden hareketle oluşmuştur.⁷⁶ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in önceki peygamberler gibi mucizeler göstermediği ve Müslümanların bu iddialara cevap veremediğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca Ehl-i kitap âlimleri Hz. Peygamber'in önceki peygamberler tarafından müjdelendiğini, Hz. Peygamber için mucizeler uydurulduğunu, Hz. Peygamber'in kendine inananları maddi ve manevi nimetler vadederek kandırdığı gibi eleştirilerle İslâm'ı, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve tebliğini reddetmişlerdir.⁷⁷

Müslüman devletin otoritesinin hâkim olduğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Hristiyanların yanı sıra Yahudiler de İslâm'a karşı faaliyet gösteren gruplar arasın-

⁶⁷ Alexander Treiger, "Arap Hristiyanlığı: Kısa Bir Tarih", *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 767.

⁶⁸ Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*, 71-72; İbrahim Kaplan, "Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Polemik Geleneği", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/5 (30 Mart 2021), 162; Lewis, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, 42.

⁶⁹ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/428-437.

⁷⁰ Gökbel, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'ân Çalışmaları*, 33.

⁷¹ Avcı, *İslâm - Bizans İlişkileri (610-847)*, 114-126.

⁷² Ayrıca bk. Avcı, *İslâm - Bizans İlişkileri (610-847)*, 126-134.

⁷³ Gökbel, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'ân Çalışmaları*, 34.

⁷⁴ Sandra Toenies Keating - Habîb ibn Khidmah Takritî, *Defending the "people of truth" in the early Islamic period: the Christian apologies of Abû R'âitah* (Leiden; Boston: Brill, 2006), 32.

⁷⁵ Treiger, "Arap Hristiyanlığı", 776; Gökbel, *Erken İslâmî Dönemde Hristiyanların Kur'ân Çalışmaları*, 23-34; Mustafa Sinanoğlu, "Reddiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/516-521.

⁷⁶ Hristiyanlar Kur'ân'da Hz. Peygamber'in mucize göstermediğini Bakara sûresi 253. âyete atıf yaparak iddialarına ve eleştirilerine yönelttiler. Bk. Clair Tisdall, *Müslümanların Hristiyanlığa İtirazları*, çev. Zümrüt Aysun Caba - Mehmet Akif Yılmaz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 119-123.

⁷⁷ Kadı Abdülcabbâr, *Tesbîtu delâilü'n-nübüvve*, 370-372; Fatıma Ünsal, "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mücizlerin Kur'ân Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (30 Temmuz 2020), 133; Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*, 67; Kaplan, "Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Polemik Geleneği", 69-70.

da yer almıştır. Yahudiler, İslâm'ın ilk yıllarında olduğu gibi sonraki dönemlerde de İslâm'a ve Hz. Peygamber'in risâletine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Yahudilerin sonraki nebîlerin (Hz. İsa ve Hz. Muhammed) nübüvvetini inkâr etmelerindeki temel gaye, bu dinlerin Hz. Mûsâ'nın hükümlerinin neshedildiğini bildirmeleridir. Nitekim onlar, kutsal saydıkları Eski Ahit'ten sonra yeryüzüne Allah'ın başka bir kitap göndermediğini iddia etmişlerdir.⁷⁸

Yahudilerin İslâm'a yönelik eleştirileri bulunsa da reddiyeleri Hristiyanlara göre daha azdır.⁷⁹ Dolayısıyla İslâm'ın Yahudilere ve Yahudiliğe karşı özel polemiklerinin bulunduğu reddiye literatürünün sayısı sınırlıdır. Müslümanların Yahudilere karşı yazdıkları ilk reddiye, Abdullah b. Selâm (ö. 43/664) tarafından kaleme alınan "Risâletü'l-hâdiye" adlı eserdir.⁸⁰ Bu eserin yalnızca bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

2/8. asra yakın bir dönemde Müslümanların Bâtınî, Hristiyan ve Yahudilere karşı yazdıkları reddiyeler şöyledir:

- 1- Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris (ö. 43/663-64) - *Risâletü'l-hâdiye*
- 2- Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820) - *Taşîhu'n-nübüvve ve'r-red 'ale'l-Berâhime*
- 3- Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî el-Bağdâdî (ö. 210/825) - *Kitâbü'r-Red 'ale'n-naşârâ/ er-Red 'ale'l-Yehûd*
- 4- Ali b. Rabben et-Taberî (ö. 247/861'den sonra) - *er-Red 'ale'n-naşârâ*
- 5- Ebû İsa el-Verrâk (ö. 248/862) - *er-Red 'ale't-teslîs/ Kitâb 'ale'l-Yehûd*
- 6- Ya'küb b. İshak el-Kindî (ö. 252/866) - *er-Red 'ale'n-naşârâ'*
- 7- Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869)
- 8- Ebû Sehl İsmâîl b. Alî el-Bağdâdî en-Nevbahtî (ö. 311/924) - *er-Red 'ale'l-Yehûd*⁸¹

Genel olarak İslâm'ın aleyhine yürütülen faaliyetlere karşılık Müslümanlar reddiye türü eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerin 3/9. asırda artış göstermesi, İslâm'a karşı yürütülen faaliyetlerin artışıyla paralel olarak geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla hicri 1. ve 2. asrın ilk yarısına kadar yaşanan tartışmaların ciddi bir boyuta ulaşmadığını söylemek mümkündür.

⁷⁸ Kadı Abdülcabbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 1/442.

⁷⁹ Yahudilerin sayıları, güçleri ve resmî konumları özellikle Hristiyanlar ile karşılaştırıldığında çok geride kalmaktaydı. Bu durum onların güçlü bir şekilde Müslümanlara karşı tehdit unsuru oldu.

⁸⁰ Bu eserde Tevrat'ın tahrifatına ve Hz. Peygamber'in peygamberliğinin müjdelmesi gibi konular işlenmiştir.

⁸¹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Şeyh İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.), 197.

5. İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın Eserlerindeki Risalet Öncesi Delâil Konuları

Birbirini takip eden ancak birebir kopya olmaktan kaçınan bu iki müellifin eserlerinde yer alan rivayetlerin tamamını aktarmak yerine, risâlet öncesi delil niteliğindeki rivayetlerin genel başlıklarını sıralamak, araştırmanın hedefini doğru bir mecraya yönlendirecektir. Yukarıda da belirtildiği üzere, İbn İshâk'ın eserinde yer alan eksik kısımlar İbn Hişâm'ın eseriyle tamamlanabilir. Bu nedenle, aşağıdaki tablo bu amaçla hazırlanmıştır.

No	İslâm Öncesine Delâil Rivayetleri	İbn İshâk'ın Eseri	İbn Hişâm'ın Eseri	Rivayetin Alındığı Kişi/Kişiler
1	Rebîa b. Nasr'ın görmüş olduğu rüyayı döneminin kâhinlerinden Şikk ve Satih'e yorumlatması, onların ise gelecek bir peygambere işaret etmesi		Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
2	Tübbâ'nın Medine'ye saldırması üzerine iki Yahudi hahamın gelecek bir peygamberden dolayı onu yapmış olduğu bu işten vazgeçirmesi	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
3	Tübbâ'nın gelecek olan peygambere dair şiiri	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
4	Abdullah'ın alnında bulunan nura dair rivayet	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
5	Abdullah'ın alnında bulunan nura dair zevcesinin ona söylediği şiir	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
6	Abdullah'ın üzerinde bulunan çamurdan dolayı zevcesinin onu kabul etmemesi	Var	Var	İshâk b. Yesâr isnadıyla rivayet edilmiştir.
7	Âmine'nin hamileliği esnasında ve Hz. Peygamber'in doğumu esnasında yaşanan hadiseler	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
8	Hz. Peygamber'in doğumuyla beraber Abdulmuttalib'in ona atfen söylediği şiiri	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
9	Hassân b. Sâbit'in bir Yahudi tarafından beklenen peygamber için doğan Ahmed yıldızının ortaya çıktığını söylemesi	Var	Var	Salih b. İbrahim, Abdurrahman b. Avf'a, o da Abdullah b. Sa'd b. Zürra're'den rivayet etmiştir.
10	Hz. Peygamber'in sütanneye verilmesi, onun bereketi ve Halime'nin yanında kaldığı sürece yaşanan hadiseler	Var	Var	Cehm b. Ebî Cehm isnadıyla rivayet edilmiştir.
11	Hz. Peygamber'in göğsünün yarılmasıyla ilgili hadise	Var	Var	
12	Hz. Peygamber sütannesinin yanındayken onun büyük bir kimse olacağını fark eden kimselerden bahseden rivayet		Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
13	Abdulmuttalib'in Hz. Peygamber için gelecekte büyük bir kimse olacağına dair söylediği şiiri	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
14	Abdulmuttalib'in vefatı esnasında Hz. Peygamber'i Ebû Tâlib'e vasiyet ettiği esnada söylediği şiir	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.

15	Abdullmuttalib'in vefatı esnasında Hz. Peygamber'i Ebû Tâlib'e vasiyet ettiği anda söylediği şiire dair farklı bir rivayet	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
16	Hız. Peygamber'in Ebû Tâlib ile yaşamaya başladığı ilk günlerde Ezd-i Şenûe'nin onun gelecekte farklı bir kimse olacağını fark etmesine dair anlatılan rivayet		Var	Yahyâ b. Abbâd b. Abdullah b. ez-Zübeyr isnadıyla rivayet edilmiştir.
17	Rahip Bahira Hadisesi	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
18	Rahip Bahira Hadisesi üzerine Ebû Tâlib'in söylemiş olduğu şiir	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
19	Hız. Peygamber'in çocuk yaşta arkadaşları ile oyun oynamak için taş taşırken izarının açılmasıyla uyarılması	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
20	Hız. Peygamber'in çocuk yaşta arkadaşları ile taş taşırken izarının açılmasıyla uyarılması	Var		Amr b. Sabit isnadıyla rivayet edilmiştir.
21	Hız. Peygamber'in eğlencelere katılmak istemesi ve bu esnada uyuyakalması	Var		Muhammed b. Abdillâh b. Kays b. Mahreme isnadıyla rivayet edilmiştir.
22	Hız. Hatice'nin kölesi Meysere'nin gördüğü melek ile ilgili anlatısı ve rahip bir kimse ile arasında geçen diyalog	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
23	Meysere'nin Hız. Hatice'ye bildirdiği haberi onun da Varaka b. Nevfel'e durumdan bahsetmesiyle Hız. Peygamber'in gelecekte nebi olacağına işaret etmesi ve söylediği şiir	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
24	Hız. Peygamber'e el-Emin nisbesi verilmesi	Var	Var	
25	Hız. Peygamber'in Hacerülevved'i yerleştirilmesi	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
26	Hız. Peygamber'in Hacerülevved'i yerleştirilmesi ile ilgili benzer bir rivayet	Var		Rebia b. Haris b. Abdillmuttalib'in azatlısı Abdurrahman el-A'rac isnadıyla rivayet edilmiştir.
27	Hız. Peygamber'in risâleti öncesi onu selamlayan ağaçlar ve taşlar	Var	Var	Abdülmelik b. Abdillâh b. Ebî Süfyan b. Alâ b. Cariye es-Sekafi isnadıyla rivayet edilmiştir.
28	Hız. Peygamber'in risâleti öncesi görmüş olduğu salih rüyalar	Var	Var	Urve b. Zübeyr'den Muhammed b. Müslim b. Şihab ez-Zühri isnadıyla rivayet edilmiştir.
29	Yahudilerin gelecek bir peygamber ile insanları korkutması	Var	Var	Âsım b. Ömer b. Katâde isnadıyla rivayet edilmiştir.
30	Yahudi bir kimsenin Mekke bölgesini işaret ederek o belden bir peygamberin geleceğini söylemesi	Var	Var	Seleme b. Selame b. Vakş'dan Muhammed b. Belf'e, o da Salih b. İbrâhim b. Abdurrahman b. Avfa rivayet etmiştir.
31	Yahudi İbnü'l-Heyyebân'ın gelecek bir peygamberden dolayı Medine'ye gelmesi	Var		Âsım b. Ömer b. Katâde isnadıyla rivayet edilmiştir.
32	Arap kahinlerin cinnî şeytanlardan Hız. Peygamber'in geleceğine dair edindikleri bilgiler	Var	Var	İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
33	Gaytalice adlı kadın kâhinin	Var	Var	Amr b. Ebû Ca'fer o da Muhammed

	cinnîyle yaşamış olduğu hadise			b. Abdurrahman b. Ebû Lebib'e'den rivayet etti. O Ali b. Hüseyin b. Ali'den İbn Şihâb'ın ondan naklettiği hadisin aynısını rivayet edilmiştir.
34	Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e Hristiyan bir papazın gelecek bir peygamberden haber vermesi	Var		İbn İshâk tarafından belirtilmemiş.
35	Selmân-ı Fârisî'nin Müslüman oluşu sürecinde Ehl-i kitap kimselerden gelecek bir peygamberin haberini alması	Var	Var	Âsım b. Ömer b. Katâde isnadıyla nakledilmiştir.

Tablo 2: İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın Eserlerinde Yer Alan Risâlet Öncesi Delâil Rivayetleri

Süheyl Zekkâr tahkikini yaptığı *Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî* ile Mustafa Sakâ'nın tahkikini yaptığı *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'de⁸² yer alan rivayetler yukarıdaki tabloda sıralanmıştır. Müelliflerin aktardıkları rivayetlerde bazı farklılıklar olsa da tabloda risâlet öncesiyle ilgili delil mahiyetinde otuz beş rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin beşi Hristiyan, beşi Yahudi kimselerin verdiği haberler olmak üzere gelecek olan peygambere dair on dört rivayet yer almaktadır. Geriye kalan yirmi bir rivayetin on biri Hz. Peygamber'in gelecekte önemli bir kimse olacağına işaret eden rivayetlerden oluşmaktadır. Diğer on rivayet ise Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu olağanüstülüğü anlatan irhâsât haberleridir.

Halife Ebû Ca'fer el-Mansur'un talebi üzerine eserini kaleme alan İbn İshâk, kapsamlı bir tarih kitabı yazmayı amaçlamışsa da halifenin uyarısıyla bunu daha kısa bir çalışmaya dönüştürmüştür. Günümüze ulaşan kısım incelendiğinde, eserde ilim ehli veya halk tarafından bilinen bilgilere yer verildiği görülür. Tabloda yer alan rivayetler, tarihi akışa uygun olarak işlenmiştir. Yazar, rivayetleri bir peygamber imajı çizmek için toplamış ve öyle anlaşılıyor ki asıl amacı delil niteliğinde bir eser ortaya koymak değildir. Rivayetleri, bir mozaik'in parçaları gibi bu siyer eserinin yapı taşlarını oluşturmuştur. Bahse konu rivayetlerin daha sonra delâil türü eserlerde yer almış olması ise tesadüf olmayıp İbn İshâk'ın bu konuda öncü olmasından kaynaklanır. Ayrıca İbn İshâk da kendinden önceki müelliflerden pek farklı davranmamıştır.

Bir siyer kitabı için gerekli malzemeyi toplamaya gayret eden İbn İshâk'ın asıl amacından uzaklaşmadığı düşünülse de tabloda yer aldığı üzere sadece nübüvvet öncesi dönemi anlatmak için aralara bu kadar delâil rivayetini koymuş olması düşündürücüdür. Bilinçli olarak seçildiği düşünülen bu rivayetlerin tercihinde kitabın bir veliaht ve sonraki devlet adamları için yazılmış olmasının etkili olduğu söylenebilir. Zira içerideki Zındık, Bâtınî, Hâricî vb. gruplara, ayrıca dışarıda ilişki içerisinde bulunan Hristiyan, Zerdüşt, Budist vb. dinî oluşumlara karşı İslâm'ı

⁸² Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Sekkâ (Mısır: Şirketü'l-Mektebe, 1375/1955), 7-116.

savunacak kişiler devlet adamlarıdır. Yönetim kademesinin Hz. Peygamber'i her yönüyle tanımaları ve sıradan bir beşerden farklı meziyetleri olduğunu bilmeleri gerekirdi. Kitabın en başında bu kadar çok rivayete yer vermek olağan dışı hadiselere karşı okuyucuyu hazır hale getirmekle eşdeğerdir. Bu tür hadiseleri bilen ve benimseyen bir neslin nübüvvet inkârı mümkün olmayacağı gibi nübüvvet savunusu da en başından yerleşmiş olacaktır.

İbn İshâk'ın bu konudaki rivayetlerini İbn Hişâm'ın büyük oranda kabulü ve onlara yenilerini ekleyerek eserini bu konuda zenginleştirilmesi delâil anlatılarının siyerin vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösterir. Nübüvvetin ispatı sadedindeki bu anlatılar, biyografisi yazılacak olan zâtın sıradan birisi olmadığı, hak bir peygamber olduğu ve bu konuda Müslümanlar Hristiyan yahut Yahudilerden gelen bilgileri kullanmada bir beis olmayacağını gösterir.

Sonuç

Siyer ilminin alt disiplinlerinden Delâil Edebiyatının ortaya çıkışını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın neticesinde şunları söyleyebiliriz: İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın eserleri, delail kitaplarına kaynaklık etmeleri bakımından önemli çalışmalardır. Günümüze intikal eden eserlere bütüncül olarak bakıldığında delâillerin siyerin doğasına uygun bir şekilde aralara serpiştirildiği ve kronolojik akışa uygun bir şekilde yerleştirildiği fark edilir. Siyer, Peygamberi görüp tanıyan, hakkında bilgi sahibi olan veyahut bu konuda rivayet biriktirenlerin ortak tasarımı olduğundan bir peygamberin hayatında bu tür hâdiselere yer verilmesi olağandır. Çünkü nübüvvet makamı sıradan bir beşeriyetin ötesinde farklı türdeki rivayetleri de beraberinde getirir. Fakat bu malzemeyi doğru ve yerinde kullanmak önemlidir. İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın eserlerinde yapılan araştırmalar neticesinde iki müellifin de bu rivayetleri benzer şekilde kullandıkları ve sonraki müelliflerin aynı metodolojiyi takip ederek siyer-delâil ilişkisini makul seviyede korudukları anlaşılır. Bu vesile ile ilk dönem müelliflerinin sıradan bir rivayet koleksiyoncusundan ziyade bilinçli bir tercihle rivayetleri topladıkları rahatlıkla söylenebilir. Böylelikle bu eserler hem kendi dönemlerine hem de sonraki dönemlere gerçek bir peygamberin vasıflarının neler olduğu, nasıl bir hayat yaşadığı ve hayatının sıradan bir beşerle aynı olmadığını göstermiştir.

İbn İshâk'ın eserinin toplumda yayılmaya başlamasıyla ilim ehli Müslümanlar, eserdeki rivayetlerle gayrimüslimlere cevap vermeye başlamışlardır. Bu durum, eserin eleştirilere cevap mahiyetinde yazıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Müellifin bu gayeyi gözeterek yazıp yazmadığı bilinmese de rivayet aktarımında delillere başvurması, gizli bir nübüvvet savunusu içinde olduğunu gösterir. Onun başlattığı bu gelenek, bir asır sonra delâil edebiyatının gelişmesine yol açmış ve ulemâ tarafından benimsenmiştir. Nakilciler, onun topladığı rivayetleri çoğaltıp çeşitlendirirken, akla önem verenler bu haberlerin imkan veya akıl dairesinde olduklarını ispat etmeye yönelmiştir. Her ne kadar bu işe ilk başlayanlar geleneğin ilk müellifi sayılmasa da temel taşı kabul edilmelidir. Bu iddia, ilk delâil eserleri

üzerinde yapılacak çalışmalarla, yani ilk siyer müelliflerinin ilk delâil kitapları üzerindeki etkilerinin araştırılmasıyla daha da netleşebilir.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: In the each of th conceptualization, methodology, software, investigation, writing review, editing and discussion processes, author-1 contribution rate is 51% and author-2 contribution rate is 49%. / Kavramsallaştırma, metodoloji, yazılım, araştırma, metin taslağının hazırlanması, metnin yazılması ve tartışma süreçlerinin her birinde, yazar-1 katkı oranı %51, yazar-2 katkı oranı %49'dur.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahatlı, Erdinç. *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Akbaş, Hamdi. *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Akın, Nimetullah. "Delâ'ilu'n-Nübüvvenin İşlevselliği Üzerine". *Usul İslâm Araştırmaları* 8/8 (01 Aralık 2007).
- Akın, Ramazan. *İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın Sîrelerinin Muhtevâ Açısından Mukâyesesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Avcı, Casim. *İslâm - Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Avni, İlhan. "Bâtiniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/190-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aycan, İrfan. "Urve b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Azmi, Ahmad Sanusi. "The Development of Dalail Nubuwwa Literature: An Emblem of Interreligious Dialogue in Early Islam" (01 Ocak 2018).
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütuhu'l-büldan*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ - Ömer Enis et-Tabbâ. Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Eser, Mithat. *İbn İshâk*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Ebû Bekir. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/95. TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "İbn Hişâm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. "İbn İshâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Gardet, Louis - Anawati, Georges. *İslâm Teolojisine Giriş*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Gökbel, Abdullah Rıdvan. *Erken İslâmî Dönemde Hıristiyanların Kur'ân Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm İbn Münebbih*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Ma'mer b. Râşid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/552-554. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Horovitz, Josef. *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*. çev. Ramazan Altınay - Ramazan Özmen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa Sekkâ. Mısır: Şirketü'l-Mektebe, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed bin İshâk. *es-Sîre*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Daru'l el-Fikr, 1398/1978.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. çev. Adnan Demircan. thk. M. Ali Alioğlu. İstanbul: Siyer Yayınları, 2., 2015.
- İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh. *el-Meğâzi*. çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- İbnü'l-Esir. *el-Kamil Fi't-tarih*. Beyrût: Dâru Sadır, 1979.
- İbnü'l-Ferra. *Rusulü'l-müluk: ve men yasluhü'r-risâle ve's-sefare*. thk. Selâhaddin el-Müneccid. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid, 1972.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*.

- thk. Şeyh İbrahim Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2., ts.
- İsferâyîni, Ebû'l-Muzaffer İmâdüddîn. *et-Tebşîr fî'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciye ani'l-fırakî'l-Hâlikîn*. thk. Kemal Yusuf el-Hut. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Kadı Abdülcabbâr. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kadı Abdülcabbâr. *Tesbîtu delâilü'n-nübüvve*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Kadı Abdülcabbâr, Ebû'l-Hasen. *Tesbîtu delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdülkerim Osmân. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, ts.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94. İstanbul: 1993, ts.
- Kaplan, İbrahim. "Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Polemik Geleneği". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3/5 (30 Mart 2021), 155-188. <https://doi.org/10.17540/hy.v3i5.87>
- Karaburç, Şüheda. *İnanç Bağlamında Nübüvvetin Gerekliliği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Keating, Sandra Toenies - Takrîti, Habîb ibn Khidmah. *Defending the "people of truth" in the early Islamic period: the Christian apologies of Abû R'âi'ah*. Leiden ; Boston: Brill, 2006. <https://libproxy.berkeley.edu/login?qurl=http%3A%2F%2Fsite.ebrary.com%2Flib%2Fberkeley%2FDoc%3Fid%3D10234688>
- Keskin, Yusuf Ziya. "Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri". *İslâm ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* I (2019), 351-371.
- Kırış, Şemsettin. *Beyhakî ve Delâilü'n-Nübüvvesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Köse, Abdullah. *Delâilü'n-Nübüvve Eserleri*. Marmara Üniversitesi, Thesis, 1989. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Kutluer, İlhan. "İlhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 22/93-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Lewis, Bernard. *İslâm Dünyasında Yahudiler*. çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.
- Maraz, Hüseyin. "Mucizenin Teolojik Açından Delil Oluşu ve İlahî Yasalarla İlişkisi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (27 Aralık 2017), 325-350.
- Matran, Robert. *İslâmın Yayılış Tarihi*. çev. İsmail Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.
- Matürîdî, Ebû Mansur el-. *Kitabü't-Tevhid / Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. İSAM Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Kitabü't-Tevdîd*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Olgaç, Mahmut. *Musa b. Ukbe'nin (V. 141/758) Siyer'e İlişkin Rivayetlerinin Değerlendirilmesi: Hz. Muhammed'in nübüvvetine kadar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Olgaç, Mahmut - Arslantaş, Nuh. "Kitâb Al-Maghâzî Attributed to Mûsâ b. 'Uqba". *Tarih Dergisi* 67 (11 Temmuz 2018), 1-22.
- Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Öz, Şaban. "Mûsâ b. Ukbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-II/321-332. Ankara, 2019.
- Özçelik, Fikret. *Urve b. ez-Zübeyr ve Hadîs İlmindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Özdemir, Mehmet. "Siyer Yazıcılığı Üzerine". *Milel ve Nihal* 4/3 (01 Haziran 2007), 129-162.
- Özkan, Halit. "Zührî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râzî, Ebû Hâtîm er-. *Alâmu'n-nübüvve*. thk. Sâvi Salah. Tahran: Encümen-i Felsefe-i İran, *istem* 43 (2024), 95-118

- 1977.
- San'ânî, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-. *es-Sahîfetü's-sahîha*. thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid. Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Reddiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Subhânî, Ca'fer es-. *Meâlimu'n-nübüvveti fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*. Beyrut: Dâru'l-advâ, 1984.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İsar Yayınları, 1998.
- Taberî, İbn Rabben et-. *ed-Dînu ve'd-devletu fi ikbâti nübüvveti'n-nebiyyi aleyhisselâm*. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1982.
- Tanriverdi, Eyyüp. "Abbâsîlerin Kültürel Politikası Açısından Mehdî'nin Zındıklık Mücadelesi". *İstem* 12 (01 Aralık 2008), 105-126.
- Temir, Hakan. *Beyhakî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Terzi, Mustafa Zeki. "Âsım b. Ömer b. Katâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/479. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Terzi, Mustafa Zeki. *İlk Siyer-Meğazi Yazarları ve Eserleri*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi, 1990.
- Tısdall, Clair. *Müslümanların Hıristiyanlığa İtirazları*. çev. Zümrüt Aysun Caba - Mehmet Akif Yılmaz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Treiger, Alexander. "Arap Hristiyanlığı: Kısa Bir Tarih". *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 763-786. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.769616>
- Türcan, Galip. "Kelâmda Nübüvvetin İspatı -Nübüvvet Geleneği Bağlamında". *Dini Araştırmalar* 9/25 (01 Haziran 2006), 217-236.
- Ulutaş, Yasin. "Mucize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (27 Aralık 2017), 569-605.
- Uysal, Ekrem. *Sistematik Yaklaşımla Kelâm Araştırmaları*. İstanbul: Kelâm Yayınları, 2021.
- Ünsal, Fatıma. "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mûcizlerin Kur'ân Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (30 Temmuz 2020), 105-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3963986>
- Yalçinkaya, Mustafa. "İbn Hazm'a Göre Delâilü'n-Nübüvve Bağlamında Mucizenin Konumu". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (26 Haziran 2022), 84-99. <https://doi.org/10.48120/oad.1093670>
- Yargıcı, Atilla. "Kur'ân'ın Allah Kelâmı Oluşunun Mucize Olması Açısından Önemi". *Katre International Human Studies Journal* 2 (06 Eylül 2016), 241-253. <https://doi.org/10.31120/0.2018.21>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delâilü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 9/115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Büşra. *Ma'mer b. Râşid*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Yıldız, Firdevs. *İbn Şihâb ez-Zührî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Yiğit, İsmail - Beksaç, Engin. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yüksel, Mücahit. "Emevîler Dönemindeki İslâm Toplumuna Hıristiyanların Etkileri". *İstem* 27 (22 Aralık 2016), 99-122.